

Etički problemi pretvorbe i privatizacije vlasništva

Stjepan BALOBAN

Sažetak

Bivše komunističke zemlje Srednje i Istočne Europe susreću se s velikim problemom pretvorbe i privatizacije vlasništva, koje je prije povijesnog obrata (1989-90) bilo državno ili društveno. U Hrvatskoj je taj problem još veći zbog nametnutog nam rata kao i zbog posljedica strašnog rata. U kontekstu konkretnih zbivanja u Hrvatskoj (prva polovica 1993. godine) autor u svjetlu društvenog nauka Crkve govori o etičkom vidu problema pretvorbe i privatizacije vlasništva. U prvom dijelu članka obrađuje se pitanje vlasništva koje je ključni pojam u cijeloj problematici. Zatim se govori o problemima u transformaciji i privatizaciji vlasništva. U trećem dijelu izlaže se o neetičkim ponašanjima u društveno-gospodarskom životu koja se još više potenciraju u trenutnom procesu pretvorbe i privatizacije vlasništva. U zaključku se upozoruje na važan čimbenik stvaranja javnog mišljenja protiv neetičkih ponašanja.

Uvod

Tema pretvorbâ i privatizacijâ vlasništva, osobito moguće nepravilnosti koje se u tom procesu pojavljuju, jedna je od najvažnijih tema koje se početkom g. 1993. u sredstvima društvenog priopćavanja u Hrvatskoj obrađuju. Govori se i piše o neetičkom ponašanju i mogućem kriminalu u procesu pretvorbe i privatizacije vlasništva.¹

Razumljivo je i dobro je što je hrvatska javnost osjetljiva na svaku nepravilnost u tom procesu. To je dobro iz više razloga. Jedan od najvažnijih je mukotrpano i ratom otežano stvaranje države Hrvatske kao i novoga hrvatskog društva. Velike žrtve koje su Hrvati i građani mlade države Hrvatske podnijeli tijekom nametnutog rata, odricanja koja sada spremno prihvaćaju kao i strpljenje u mijenjanju okolnosti na bolje moralno su pravo hrvatskog građanina da od odgovornih u pretvorbi i privatizaciji vlasništva traže istinitost i iskrenost u pronalaženju rješenja, pravednost u

1 Poticaj za ovaj pisani članak je »Blok tribina svibanj '93« koja je održana u župi Majke Božje Lurdske u Zagrebu s okvirnom temom: Problem privatizacije vlasništva. Na tribini su sudjelovali jedan pravnik, jedan ekonomist i jedan teolog. Predavanje o etičkom vidu problema pretvorbe i privatizacije vlasništva održano je 24. svibnja 1993. godine.

postupcima, ali i priznavanje možebitnih promašaja koji su u takvoj situaciji stvarno mogući.

Ono što među ljudima na osobit način razara povjerenje i uvjerenje u uspješno stvaranje sada svojega hrvatskog društva i svoje hrvatske države jesu kriminalni postupci, ali i svaka vrsta neetičkog ponašanja u procesu pretvorbe i privatizacije vlasništva. Moral obvezuje sve kršćane kao i svakog čovjeka bez obzira na svjetonazor. Riječ je »o ispravnom odnosu svakog čovjeka prema temeljnim vrednotama i o poštivanju normi u kojima su te temeljne vrednote sadržane /.../ Budući da je etičko ponašanje temelj iz kojeg proizlazi ispravan odnos na drugim područjima života, izuzetno je važno u našem društvu, koje se u ovim teškim povijesnim trenucima oblikuje i razvija, pravilno vrednovati odnos prema moralu.«²

Opravdano je stoga da o neetičkim ponašanjima progovori i Crkva na svim razinama. Službena hrvatska Crkva je to učinila u *Pismu hrvatskih biskupa katoličkim vjernicima*.³ O problemu neetičnosti u trenutnoj situaciji trebaju raspravljati i teolozi. Kršćanin, vjernik laik, kao član Crkve i odgovorni građanin primjerenim etičkim ponašanjem u osobnom i javnom životu dat će svoj nezamjenjiv udio u etičkoj usmjerenosti novoga hrvatskoga društva.

Možda se u ovom trenutku od Crkve i njezinog socijalnog nauka pre više očekuje i to u smislu da će Crkva kritizirati neki konkretan model pretvorbe ili se pak zauzeti za neki drugi. Važno je upozoriti da Crkva u svojem socijalnom nauku ne nudi konkretne modele za društveno-gospodarski život.⁴ U socijalnom učenju Crkve, međutim, naglasak se sve više stavlja na etičko-čudoredno vrednovanje društvene stvarnosti. Na području etičnosti, koje je temeljno za sve odnose u društvu, Crkva želi kompetentno progovoriti.⁵

Kada je riječ o trenutnom problemu, tj. pretvorbi i privatizaciji vlasništva, pokušat ću s etičkog gledišta dotaknuti problematiku oslanjajući se osobito na učenje društvenog nauka Crkve. Zadaća je prilično teška zato što je proces pretvorbe i privatizacija državnog a u Hrvatskoj dru-

2 S. BALOBAN, »Etičko ponašanje – hrvatska stvarnost ili utopija«, u: *Glas Koncila*, 18. travnja 1993, str. 4.

3 Usp. PISMO HRVATSKIH BISKUPA KATOLIČKIM VJERNICIMA, »Etičnost u gospodarstvu«, u: *Glas Koncila*, 2. svibnja 1993, str. 3.

4 Crkva »ne predlaže ekonomske i političke programe, niti daje prednost jednima na račun drugih, samo ako se ispravno poštuje i promiče dostojanstvo čovjeka«, IVAN PAVAO II, »Sollicitudo rei socialis. Socijalna skrb«, u: *SOCIJALNI DOKUMENTI CRKVE*, M. VALKOVIĆ (uredio), »Sto godina katoličkoga socijalnog nauka«, Zagreb 1991, br. 41, str. 609. Socijalni nauk Crkve je razmišljanje »o složenoj zbilji ljudske egzistencije u društvu i na međunarodnoj razini, i to u svjetlu vjere i crkvene pre-daje«, isto, br. 41, str. 610.

5 Ta tendencija dolazi sve više do izražaja u posljednjim enciklikama Ivana Pavla II., osobito u *Sollicitudo rei socialis* (1987. g.), u kojoj, među inim, piše da socijalni nauk Crkve spada »u teologiju i to posebno u moralnu teologiju«, isto.

štvenog vlasništva nešto novo. Za to nemamo u povijesti primjer na koji bismo se mogli pozvati.

1. Pitanje vlasništva

Nakon povijesnog preokreta u Hrvatskoj g. 1990. i raskida s komunističkim društvenim uređenjem, u društveno-gospodarskom razvoju mlade države Hrvatske važnu ulogu ima trenutni proces pretvorbe i privatizacije vlasništva. O većoj ili manjoj uspješnosti tog procesa ovisi budući razvoj hrvatskoga gospodarstva, ali i čitavog društva. Brojne raspre, stručne i manje stručne, vode se oko načina, modela pretvorbe vlasništva odnosno privatizacije. Treba već na početku pripomenuti da je taj proces nešto novo, nešto što se u tom obliku nije dosad u povijesti događalo. Prema tome u prošlosti ne nalazimo primjerâ koji bi eventualno mogli olakšati rješavanje sadašnjeg stanja.

U prošlosti se puno govorilo o odnosu bogati-siromašni, kao i o nepravdama koje su iz tog odnosa proizlazile. Pozornost širokih slojeva ljudi, pa tako i razmišljanja unutar Crkve, bila je usmjerena na to kako pomoći siromašnima. U tom kontekstu postavljala su se kritička pitanja prema onima koji su posjedovali vlasništvo i njihova obveza da to vlasništvo usmjere za opće ili zajedničko dobro. Bijeda i neimaština u 19. stoljeću i početkom našega stoljeća uzrokovale su nezadovoljstvo među tisućama ljudi, osobito radnicima, čije je nezadovoljstvo za svoje ciljeve iskoristila marksistička ideologija. Rezultat je bio stvaranje komunističkih zemalja koje su pitanje vlasništva riješile tako što su oduzele privatno vlasništvo i pretvorile ga u državno, odnosno društveno. Tim činom problem materijalne jednakosti, a osobito istinske slobode među ljudima, nije bio riješen. Politički i općenito društveni slom komunističkih zemalja u istočnoj i srednjoj Europi koji se zbio od 1989. do 1990. godine i koji je završio raspadom Sovjetskog Saveza g. 1991. uzrokovao je nove situacije u kojoj u većini novonastalih i bivših komunističkih zemalja uspostavljaju se nove demokratske vlasti. Ove na sebe preuzimaju težak teret tzv. državnog i društvenog vlasništva koje su karakterizirali veliki i nerentabilni pogoni s mnogo zaposlenih. Za razliku od drugih komunističkih zemalja koje su imale državu kao titulara vlasništva, u bivšoj Jugoslaviji vlasništvo se zvalo društveno. U socijalističkom samoupravnom društvu to je vlasništvo nominalno pripadalo radnicima, a njime je upravljala jedino stvarno vladajuća politička partija. Nakon sloma komunističkog sustava i raspada bivše Jugoslavije najveći dio vlasništva ostao je bez titulara. Time se za razliku od drugih bivših komunističkih zemalja u kojima je država vlasnik u Hrvatskoj situacija dodatno komplicira jer su u situaciji bez ikakvog vlasnika moguće veće malverzacije a samim tim kriminalne radnje i općenito neetička ponašanja.

1.1. *Nedjeljivost individualnog i društvenog značenja vlasništva*

Kako nam se pojam vlasništva čini neobično važnim ne samo zbog privatizacije, nego i zbog denacionalizacije koja se mora pravedno provesti, razmotrimo ukratko kako Crkva gleda na pitanje vlasništva. Zanimljivo je već na početku govora o vlasništvu spomenuti da je u dvjema od Deset zapovijedi Božjih riječ o odnosu prema vlasništvu. To su 7. zapovijed: ne ukradi i 10. zapovijed: ne poželi nikakve tuđe stvari.

Sv. pismo Starog zavjeta u knjizi Ponovljenog zakona opisuje ove dvije zapovijedi. Zapovijed »Ne ukradi« (Pnz 5,19) zabranjuje svaku povredu tuđeg vlasništva krađom. Riječi (Pnz 5, 21): »Ne hlepi za kućom bližnjega svoga, njivom njegovom, slugom njegovim, sluškinjom njegovom, volom njegovim, magarcem njegovim, ni za čim što je bližnjega tvoga« odnose se na 10. zapovijed Božju. One pak zabranjuju sve planove i spletke koje bi mogle voditi slabljenju gospodarskog položaja bližnjega. Riječ je o gospodarskim prekršajima. Obje zapovijedi na različite načine štite vlasništvo koje nekome pripada.⁶ U Novom zavjetu riječ je više o tome kako se čovjek kao osoba odnosi prema vlasništvu i koje sve opasnosti mogu proizaći iz posjedovanja vlasništva.⁷

Kako danas, tako je i nekada bilo važno pitanje koliko čovjek vlasnik može raspolagati svojim privatnim vlasništvom? Postoji li neograničeno pravo na privatno vlasništvo? O tom su na svoj način progovorili crkveni oci u prvim stoljećima kršćanstva. Na Istoku sveti Bazilije Veliki (330-379) u svojim Govorima kaže: »Kruh koji zadržavaš za sebe pripada onomu koji je gladan; odijelo koje čuvaš u ormaru za rublje pripada onomu koji je gol; cipele koje ti trunu u kući pripadaju onomu koji je bos; novac koji čuvaš pod zemljom pripada onomu koji je u stisci. Toliko je ljudi kojima činiš nepravdu, koliko je onih kojima si mogao pomoći.«⁸ Slično progovara i sveti Ambrozije, milanski biskup, ističući socijalnu namjenu ovozemaljskih dobara: »Ne daješ od svoga kad daješ siromahu, nego mu vraćaš što je njegovo. Jer ono što je zajedničko i dano na upotrebu svima ti svojataš za sebe. Zemlja je dana svima, a ne samo bogatima.«⁹

Dok su crkveni Oci slikovito govorili o tome da su dobra na zemlji dana svima, Toma Akvinski (1225-1274) u 13. stoljeću postavlja temelje

6 Usp. L. ROOS, »Eigentum und Eigentumsordnung«, u: J. GRUENDEL (Hg.), *Leben aus christlicher Verantwortung. Ein Grundkurs der Moral*, 2. Schoepfung-Wirtschaft-Gesellschaft-Kultur, Duesseldorf 1992, str. 82-84.

7 Naglasak se stavlja na čudoredne i religiozne opasnosti koje mogu proizaći iz posjedovanja vlasništva, kao što su zavist, egoizam, lakomost..., usp. isto, str. 85.

8 M. BIŠKUP, »Privatno vlasništvo i opće dobro«, u: *Bogoslovska smotra* 62 (1992), br. 1-2, str. 95-96, bilj. 6. Više o privatnom vlasništvu kroz povijest u ovom članku. Vidi veoma informativan članak: P. ŠOLIĆ, »Privatno vlasništvo i opće dobro«, u: *Crkva u svijetu* XXVII (1992), br. 1-2, str. 7-26.

9 M. BIŠKUP, isto, str. 96, bilj. 9.

kršćanske etike vlasništva na kojima će se poslije inspirirati crkveni dokumenti i općenito socijalni nauk Crkve. Sv. Toma polazi od toga da nad svim stvarima apsolutno gospodstvo pripada Bogu. Nitko, prema tome, ne može neku stvar posjedovati kao apsolutno svoju. U Sumi teološkoj (II-II, q. 66) čitamo: »Vrhovno gospodstvo nad svim stvarima pripada Bogu. On je svojom providnošću odredio da neke stvari služe tjelesnom uzdržavanju čovjeka. Eto, zato je čovjek po prirodi gospodar nad stvarima u tom smislu da ih može upotrebljavati.«¹⁰

Problem raspolaganja »privatnim vlasništvom« bio je u povijesti često uzrokom velikih nevolja i pobuna.

Nakon Tome Akvinskoga, u potonjim stoljećima (XVII. do XX.), problematika privatnog vlasništva obrađivat će se u manualima moralne teologije gdje će se pomalo gubiti društveni vid vlasništva. Od kraja XIX. stoljeća katolička Crkva u svojim socijalnim dokumentima isticat će pravo na privatno vlasništvo ističući sve više njegovu društvenu dimenziju, tj. da ne postoji apsolutno pravo na privatno vlasništvo. To se vidi u socijalnim dokumentima Crkve počevši od prvog značajnog – enciklike Lava XIII. *Rerum Novarum* iz 1891. godine. Dok je Lav XIII. u spomenutoj enciklici držao potrebnim protiv nadolazećeg socijalizma svojega doba naglasiti naravni značaj prava na privatno vlasništvo (usp. br. 6-7), dotle će njegovi nasljednici sve više isticati ograničenost privatnog vlasništva općom namjenom dobara.¹¹

Drugi vatikanski koncil u Pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu »*Gaudium et spes*« kaže: »Zato čovjek, služeći se tim dobrima, ne smije nikada držati da su stvari koje zakonito posjeduje jedino njegove nego ih također treba smatrati i kao zajedničke, u tom smislu što one mogu koristiti ne samo njemu jedinome nego također i drugima.«¹² Samo privatno vlasništvo po svojoj prirodi ima društveni značaj. Zanimari »li se taj društveni karakter, vlasništvo na mnogo načina može postati prigoda za pohlepu i teške uvrede te time izlika poricateljima da dovedu u pitanje i samo pravo na vlasništvo« (GS, br. 71).

10 Isto, str. 98-99, bilj. 16. Više o tome kako sv. Toma tumači odnos prema vlasništvu vidi u: T. VEREŠ, »Pitanje privatnog vlasništva«, u: *Obnovljeni život* XXXIV (1979), br. 5, str. 462-471; P. ŠOLIĆ, isto, str. 12-13.

11 Papa Pijo XI. u socijalnoj enciklici *Quadragesimo anno* (1931. godine) ističe društvenu dimenziju privatnog vlasništva (usp. br. 45). To isto čini i Pijo XII. u svojoj *Radiopopulci na blagdan Duhova* 1941. godine obilježavajući 50. obljetnicu prve socijalne enciklike. Papa koji je sazvao Drugi vatikanski koncil Ivan XXIII. naglašava socijalnu dimenziju privatnog vlasništva (usp. socijalnu encikliku *Mater et magistra*, br. 119 i 120). Društveni značaj privatnog vlasništva još će više naglasiti Drugi vatikanski sabor, zatim Pavao VI. i Ivan Pavao II. u svojim socijalnim dokumentima.

12 Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu »*Gaudium et spes*«, u: II. Vatikanski koncil, *Dokumenti*. Latinski i hrvatski, Zagreb 1970, br. 69, bilj. 9, str. 721. Dokument se dalje citira kraticom GS.

Pavao VI. u enciklici o razvitku narodâ »*Populorum progressio*« kaže da pravo na privatno vlasništvo nije neko neograničeno pravo: »A to znači da privatno vlasništvo nije ničije bezuvjetno i apsolutno pravo. Nitko nije ovlašten da zadržava za svoju isključivu upotrebu ono što prelazi njegove potrebe, dok drugi nemaju ni ono nužno. Jednom riječju, pravo vlasništva ne smije se nikad ostvarivati na štetu zajedničkog dobra.«¹³

Individualna i društvena dimenzija privatnog vlasništva na osobit način dolaze do izražaja u najnovijem socijalnom dokumentu Ivana Pavla II. U enciklici *Centesimus annus*, koja se i kod nas često spominje, 4. je poglavlje naslovljeno ovako: Privatno vlasništvo i opća namjena dobara. Ovdje se na jasan i razumljiv način objašnjava individualnost i društvenost privatnog vlasništva.¹⁴

Osobit naglasak Papa stavlja na sve važniju ulogu ljudskoga rada koji danas sve više znači raditi s drugima i za druge (usp. CA, br. 31). Govori se i o drugim oblicima vlasništva koji su karakteristični za naše doba kao što su: vlasništvo spoznaje, tehnike i znanja.

U zemljama razvijenog svijeta postoje uz tradicionalne oblike vlasništva i drugi, novi oblici vlasništva: sustav socijalnog osiguranja, štedni ulogi, građevinski zajmovi. Najdragocjeniji je posjed »ipak dobar ljudski odgoj i naobrazba.«¹⁵

Na kraju ovog dijela možemo reći da postoji pravo na privatno vlasništvo koje je ograničeno općom namjenom dobara. U tom kontekstu, čini se, treba razmišljati o pitanju denacionalizacije vlasništva. Na osnovi onoga što je dosada kazano o vlasništvu, tj. o njegovoj dvostrukoj dimenziji – individualnoj i društvenoj – proizlazi da kod nas u Hrvatskoj neće biti lako pravedno provesti denacionalizaciju. Međutim, to ne može biti razlogom za njezino odgađanje. U pronalaženju pravednog rješenja treba uzeti u obzir sve probleme i poteškoće u kojima se trenutno nalazimo. Odgađanje denacionalizacije razumljivo je samo do određene mjere.

2. Pretvorba i privatizacija vlasništva

Živimo u jednom zanimljivom, ali i donekle čudnom vremenu. Naše vrijeme obiluje informacijama koje su putem novina, televizije i radija dostupne gotovo svim ljudima. Usprkos obilju informacija s pravom se pitamo koliko je naš suvremeni čovjek stvarno obaviješten o onom bitnom za

13 PAVAO VI, »*Populorum progressio*«. Enciklika o razvitku narodâ, u: *SOCIJALNI DOKUMENTI CRKVE*, M. VALKOVIĆ (uredio), »Sto godina katoličkoga socijalnog nauka«, Zagreb 1991, br. 23, str. 323.

14 Usp. IVAN PAVAO II, »Stota godina«, »*Centesimus annus*«, *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb 1991, br 30 ss. Dokument se dalje citira kraticom CA.

15 B. HÄRING, *Kristov Zakon*. »Slobodni u Kristu«, III, Zagreb 1986, str. 422.

njega, njegovu obitelj, njegovo poduzeće, za njegovo društvo i za njegovu državu. Toliko se priča o slobodi medija i informacija. Može se, međutim, steći dojam kao da se provodi svom žestinom kampanja o ne-slobodi medija, i to tako i na takav način da to uvelike šteti zajedničkom dobru. Kao da se sva energija troši u govorenju o slobodama a stvarno se ne čini dovoljno da bi se ljude dostatno, cjelovito i prije svega profesionalno informiralo o onom bitnom.

Koliko prosječni građanin države Hrvatske poznaje problematiku pretvorbe i privatizacije vlasništva? To je važno pitanje jer smo svi na ovaj ili onaj način uključeni u proces privatizacije. Postavlja se i drugo pitanje: koliko oni, koji su na bilo koji način sudionici (izravni ili neizravni) tog uistinu važnog procesa, poznaju dostatno i cjelovito tu problematiku? Ili se pak današnji čovjek olako zadovolji trenutnom spoznajom ili mišljenjem svoje interesne skupine ili političke stranke? Teško je na ta pitanja dati prikladan odgovor. Ipak ostaje dojam o priličnoj neobavještenosti naših ljudi. Neobavještenost može biti poprilično uzrokom neetičkim ponašanjima. Zanimljivo je u tom kontekstu promatrati kako i kada su hrvatski mediji intenzivnije reagirali na proces pretvorbe i privatizacije vlasništva? To se zbilo u veljači g. 1993. nakon što se počelo govoriti o zloupotrebama i kriminalnim radnjama u pretvorbi vlasništva. Tako je 17. veljače g. 1993. održana već poznata sjednica Vlade Republike Hrvatske koja je pozvala na suzbijanje kriminala u gospodarstvu i u pravnom sustavu.¹⁶ Nakon tog događaja pojavljuju se od vremena do vremena zanimljivi članci u novinama i razgovori na televiziji o neetičkom ponašanju i suzbijanju kriminala.¹⁷ U novinama nalazimo i ozbiljnih razmišljanja o poštovanju moralnih načela u javnom a osobito u političkom djelovanju uvođenjem ustanova moralnoga nadzora, kako je to, primjerice, u SAD-u.¹⁸

Koliko su članci u novinama i razgovori općenito u medijima pridonijeli upoznavanju problematike transformacije vlasništva i privatizacije? Vjerojatno ne dovoljno, jer su se mediji bavili uglavnom pitanjima mogućih kriminalnih radnji pristupajući im na za medije zanimljiv i pomalo senzacionalistički način. Čini se, međutim, da je takvo zanimanje trajalo svega nekoliko mjeseci, jer se od mjeseca svibnja g. 1993. u medijima smanjuje zanimanje za ovu problematiku.

16 Usp. neke naslove iz novina: »Država mora u akciju«, u: *Večernji list*, 20. veljače 1993, str. 3; S. BOGDANIĆ, Intervju sa Vladimirom Šeksom, »Lopovi trče posljednji krug«, u: *Večernji list*, 22. veljače 1993, str. 4-5;

17 Uz ostale usp. ove članke: V. ŠONJE, »Hrvatska na prekretnici«, u: *Danas*, 26. ožujka 1993, str. 22-23; J. JOVIĆ, »Idealisti i pragmatici«, u: *Danas*, 26. ožujka 1993, str. 18; M. BARIŠIĆ, »Klub 200 kupuje Hrvatsku«, u: *Danas*, 9. travnja 1993, str. 5-7.

18 Usp. J. ŠENTIJA, »Ured za državno poštenje«, u: *Danas*, 16. travnja 1993, str. 20-21. Ovdje se misli na u SAD-u zakonom utemeljen Ured za poštenje državnih funkcionara i službenika – »The Office of the Government Ethics«.

Stvarni problemi u svezi s privatizacijom za običnog čovjeka i dalje ostaju nejasni i nerazumljivi. Doduše, mora se priznati da se u ovoj temi nije lako snaći i cjelovito shvatiti problematiku.

Proces transformacije i privatizacije vlasništva stvara velike probleme i u bivšim komunističkim zemljama istočne i srednje Europe. Analize koje su provedene u Mađarskoj, Poljskoj, Češkoj i Slovačkoj govore o znatnim poteškoćama a u nekima i o trenutnom zastoju privatizacije (Poljska).¹⁹

Privatizacija je u tim zemljama s državnim vlasništvom počela s velikim očekivanjima. Sada te zemlje »trpe od duboke krize opadanja proizvodnje i životnog standarda, rastuće nezaposlenosti i socijalnih nejednakosti. Premda se čini da pitanje vlasništva dominira i medijima i centrima političkog odlučivanja, privatizacija se širi polako i usred velikih proturječnosti. Najveći dio gospodarstva je još uvijek u državnom vlasništvu...«.²⁰ I u tim, dakle, zemljama koje su u puno boljem položaju od Hrvatske postoje velike poteškoće u procesu privatizacije. Neke od tih poteškoća su ove: privatizacija je još uvijek više političko nego gospodarsko pitanje, jer je ona važno sredstvo političkog legitimiteta za još uvijek neprimjerene i nesposobne vlade tih zemalja; postoji nesklad između privatizacije i socijalne pravde; brojni su skandali i slučajevi korupcije; poduzetnici se još uvijek vladaju prema mentalitetu prijašnjeg sustava – to je mentalitet nepovjerenja i kalkuliranja; novi su vlasnici uglavnom članovi stare nomenklature a utjecaj novih poduzetnika i menadžera je ograničen. Iako je u tim zemljama svrha privatizacije transformacija državnog vlasništva i ne miješanje države u privredu, ipak uspješna privatizacija zahtijeva snažnu i čistu državnu politiku. Država mora osigurati stabilne zakonske okvire i institucionalnu pozadinu privatizacije. Ona mora osigurati prijeko potrebne socijalne službe koje su potrebne za teška vremena pretvorbe vlasništva.²¹

19 Usp. Y. KISS, »Paradoksi privatizacije u istočnoj i srednjoj Europi«, u: *Društvena istraživanja*. Časopis za opća društvena pitanja, 2 (1993), br. 1, str. 3-30. U istom broju časopisa nalaze se korisni članci koji govore o poteškoćama u procesu privatizacije u Sloveniji i u Hrvatskoj. Usp. I. RIBNIKAR, »Ukidanje društvenog vlasništva« (uopće i prvenstveno u Sloveniji), str. 31-49; D. KALOGJERA, »Privatizacija u stabilizaciji i razvoju hrvatskog gospodarstva«, str. 51-86; J. NJAVRO, »Privatizacija«, str. 87-105; G. BEŽOVAN, »Privatizacija stanovanja – djelotvorna stambena opskrba«, str. 107-124; I. KUNST, »Restrukturacija poduzeća u funkciji razvoja hrvatskog gospodarstva«, str. 125-138.

20 Y. KISS, *isto*, str. 3.

21 Usp. *isto*, str. 19-27.

2.1. Situacija u Hrvatskoj

Proces transformacije vlasništva i privatizacija u Hrvatskoj se, u usporedbi s bivšim komunističkim zemljama srednje i istočne Europe, odvija puno teže. I to ne samo zbog nejasnoća oko društvenog vlasništva,²² nego i zbog posljedica rata koje osjećamo na svojoj koži i susrećemo na svakom koraku.

U transformaciji privatnog vlasništva i postupnoj privatizaciji²³ izuzetno je važna ispravna socijalna politika. U bivšim komunističkim zemljama koje u posljednje vrijeme provode privatizaciju vlasništva glavni problem je nepostojanje cjelovitog sustava socijalne pomoći. U tim se zemljama prije promjene političkog sustava socijalna zaštita rješavala po radnikovoj vezi s mjestom rada. Ti sustavi nisu priznavali mogućnost nezaposlenosti i zato nisu izgradili socijalni sustav koji bi pomogao onima koji su zbog racionalizacije ili propadanja poduzeća ostali bez posla. Istodobno je u gotovo svim granama socijalističke privrede prevladavala prezaposlenost. Sada, u procesu privatizacije ostaje mnogo ljudi bez posla a za njih nije stvoren dostatan sustav socijalne pomoći. Zbog svega toga u procesu pretvorbe državna politika mora voditi brigu o životnom standardu tih nezaposlenih a dugoročno o mogućnosti njihova zaposlenja.²⁴ Ispravna socijalna politika je u ovom slučaju neobično važna ne samo iz etičkih razloga nego i zbog toga što o toj politici ovisi uspješnost cjelokupnog procesa.

Jedno od ključnih pitanja sadašnjeg trenutka u Hrvatskoj, a vezano je uz proces privatizacije, jest pitanje opredjeljenja za određeni gospodarski model. Govori se o kapitalizmu i tržišnom gospodarstvu. Ostaje važno pitanje o vrsti kapitalizma? Je li moguće preslikati kapitalističke sustave Zapada na našu situaciju? U izboru gospodarskog modela važnu ulogu ima i bezuvjetna potreba socijalne politike koja je specifična za naše prilike. Treba naglasiti da kapitalistički sustavi na Zapadu imaju dobro osmišljene zakonske odredbe osiguranja i socijalne pomoći za nezaposlene i socijalno ugrožene. U Hrvatskoj takvih zakonskih odredbi zasad nema za ljude kojima je potrebna socijalna pomoć, koja bi im osiguravala određenu sigurnost. Prema tome ne može se samo »preslikati« neki kapi-

22 Problem društvenog vlasništva više je nego složen. U bivšoj Jugoslaviji »osnovna su sredstva bila definirana kao 'društveno vlasništvo' koje se radnicima daje samo na korištenje. U sličnom smislu, u Sovjetskom se Savezu sredstva definiraju kao 'vlasništvo svih ljudi'. Sa zakonskog aspekta, dakle, izgleda da ni u jednoj od te dvije zemlje kapital ne pripada radnicima, ali nije jasno tko su stvarni vlasnici. U stvarnosti, međutim, vlasništvo, ili dio vlasništva, ovisi o političkoj moći radničkih savjeta ili sindikata da obrane svoj utjecaj«, Đ. NJAVRO, isto, str. 94.

23 Privatizacija se definira »kao transfer ukupnog vlasništva, ili većeg dijela vlasništva, javnog ili (društvenog) sektora privatnim osobama«, isto, str. 93.

24 Usp. isto, str. 91.

talistički sustav sa Zapada na naše prilike. Potrebno je naime u izboru gospodarskog sustava voditi brigu o našim konkretnim okolnostima, ali i o naslijeđenim poteškoćama iz bivšeg gospodarskog sustava!

Korisno je, kada se govori o gospodarskom sustavu, proučiti što o tome kaže papa Ivan Pavao II. u svojoj enciklici »Centesimus annus«. Papa govori o modernom poduzetničkom gospodarstvu (usp. CA, br. 32) koje se gradi na četiri elementa: privatnom vlasništvu, gospodarskoj inicijativi, tržištu i državi. Ta četiri elementa gospodarskog sustava mogu funkcionirati ako se u gospodarski sustav ugrade gospodarsko-etički imperativi o kojima je riječ u enciklici. To su: kontrola tržišta (tržište nadziru društvene snage i država); supsidijarna uloga države (država nadzire provođenje ljudskih prava, osigurava uvjete za rad, osobito u trenucima krize...); dostojna organizacija rada i pravedna raspodjela dobara.

U ovim za Hrvatsku nimalo lakim trenucima posebno je važan imperativ pravedne raspodjele dobara. Da bi se ostvario taj imperativ, potrebna je kontrola tržišta, jer se baš na području raspodjele dobara vide slabosti tržišta. Na tržište, naime, nemaju pristup: izrabljivani, nezaposleni, starci...(usp. CA, br. 33). Tim ljudima treba pomoći, jer za njih ne vrijedi »logika tržišta«. Upravo zbog toga izbor gospodarskog sustava ovisi o društvenom sustavu i sustavu pravednih vrednota.²⁵

3. Neetička ponašanja

Proces transformacije i privatizacije vlasništva kao i opredjeljenje za najbolji gospodarski model pitanja su na koja je hrvatska javnost s pravom osjetljiva. Nakon što je početkom g. 1993. u Hrvatskoj i sa službenog mjesta pokrenuto pitanje o nepravilnostima i kriminalu u pretvorbi vlasništva i općenito u društvu, počelo se na svim razinama mnogo govoriti o nemoralu i o ponašanjima koja su neprihvatljiva. Odjednom su ljudi postali osjetljivi na poštenje i na moralne zakone? Što se to dogodilo? Nagli i iznenadni preokret u čovjekovoj svijesti, u mentalitetu u kojem desetljećima nije pridavana važnost moralu i etici? U medijima kojima to u prošlosti nije bilo svojstveno govori se i piše o neetičkim ponašanjima i o kriminalnim radnjama. O moralnom ponašanju govore i oni od kojih se to s obzirom na njihovu prošlost ne bi očekivalo. Važno je pripomenuti da se javnost pokrenula u trenutku kada se doznalo za određene nepravilnosti u gospodarstvu odnosno u procesu transformacije vlasništva.

Ta pojava zanimanja za etičko, osobito za etičnost u gospodarstvu nije nešto specifično samo za ovo naše vdoaba i jedino za hrvatsko društvo.

25 Usp. S. BALOBAN, »Etika i poduzetničko gospodarstvo«, u: *Bogoslovska smotra*, 62 (1993), br. 1-2, str. 85-88.

Ona je tek znak da Hrvatska po svojem kulturnom krugu pripada zapadnoeuropskoj civilizaciji.

Na Zapadu se, naime, posljednjih desetljeća pojavljuje veliko zanimanje za etičnost u gospodarstvu (70-tih godina u SAD-u, a 80-tih u Europi). Mnoge je ljude iznenadilo to veliko zanimanje za moralne prosudbe, osobito nakon burnih 60-tih godina našega stoljeća, koje će u povijesti ostati zabilježene kao godine pobunâ protiv etičkih okvira na raznim područjima života. Odjednom etika postaje važnom temom u gospodarstvu. Rasprava o etičkom čimbeniku u gospodarstvu ne ostaje samo u teoriji (članci, knjige...) nego se pokušava uvesti u praksu bilo na seminarima, bilo na tečajevima o etici poslovanja, osnivanja udruženja...²⁶ Je li to riječ o prolaznom modnom krik, kako misle neki, ili je to stvaran zaokret u odnosu čovjeka prema svijetu i prema svemu onome što ga okružuje?²⁷ Ispravan odgovor dat će budućnost! Važno je posvijestiti činjenicu kako se u gospodarstvu teško podvrgnuti etičkim izazovima i kako je na tom području važnija praksa od teorije. Upravo praksa i određeni postupci u transformaciji vlasništva upućuju na veliku mogućnost nemoralnog poslovanja u gospodarstvu.

U gospodarstvu su mogući različiti oblici nemoralnog poslovanja. Možda se nigdje kao u gospodarstvu nije ustalio tzv. »granični moral«. To znači u poslovanju se ide »do granice krivičnoga i nešto se smatra moralno opravdanim dotle dok ne dođe u sukob s krivičnim zakonom«.²⁸ Osim toga, ovdje više nego drugdje vlada tzv. »moral uspjeha«, tj. da bi se uspjelo, olako se prelazi preko sumnjiva poslovanja. Na ovom području veoma je prisutno poricanje čudoredne perspektive, tj. pomalo se u stvarnosti stvara uvjerenje da određeni postupci, premda i nisu potpuno etički ispravni, mogu proći. A savjest? Smije se reći »da u trgovačkim poslovima savjest mnogih ljudi ne stavlja sve na zlatarsku vagu. Dobrim dijelom zbog toga što se odgoj za poštenje u obitelji i u školi ne dovodi u vezu, ili barem ne dovoljno konkretno, i s poslovnim moralom«.²⁹

Kako se odnositi prema neetičkim ponašanjima?

Ne može se svako neetičko ponašanje staviti pod kaznenu sankciju. Inače »bi se trebalo bojati policijske države s nepodnošljivim kontrolama, ili bi

26 Zanimljivo je spomenuti da je u SAD-u prema jednom istraživanju, koje je objavljeno g. 1991, održano više od petsto tečajeva o »etici poslovanja« na raznim sveučilištima, koledžima i poslovnim školama, a da je više od 40.000 studenata dobilo neki školski dokument da su studirali na ovom području, usp. isto, str. 81, bilj. 12.

27 Usp. A. ZIEGLER, »Verantwortungssouveränität. Unternehmensethik heute«, Bayreuth 1992.

28 B. HÄRING, isto, str. 410.

29 Isto, str. 410, bilj. 133.

pak tako širok katalog zločina ostao unaprijed praktički nedjelotvoran. Zakonodavac se treba u krivičnom zakonodavstvu usredotočiti na one krupne oblike neetičkog ponašanja, koji teško narušavaju opće dobro i javni poredak, te se većinom mogu otkriti a da se građani ne moraju stalno uznemirivati.«³⁰

Osim toga, u demokratskoj državi ne može se olako prolaziti mimo kaznenih zakona. Treba voditi brigu i o ćudorednom odgoju za poštenje i pravednost.

Na ovom području razlikujemo kriminalna ponašanja, tj. ona ponašanja koja se kažnjavaju zakonom. Riječ je o nemoralnim ponašanjima koja su toliko značajna za zakonodavca da ih je uvrstio u kazneni zakonik. Osim ovih veoma su raširena druga nemoralna ponašanja koja nisu obuhvaćena krivičnim zakonom. To ne znači da ona ubuduće neće biti obuhvaćena nekim krivičnim zakonikom. Postoji niz takvih neetičkih ponašanja kojih možda nismo uvijek ni svjesni. Radi se o nemoralnim postupcima, kršćanski gledajući o grijesima protiv pravednosti i istine u najrazličitijim oblicima. Spominjem tek neka od mogućih neetičkih ponašanja:³¹ oslobađanje dažbina, mnogovrsni oblici prijevара i obmana u poslovanju, proračunati oblici neplaćenih usluga i darova, razni oblici podmićivanja, prikriveni ili otvoreni oblici zastrašivanja, porezne prijevare, nepravedno prisvajanje javnih sredstava. U bivšem sustavu je to bio veoma čest slučaj da se uzimalo od onoga što je bilo »društveno« (kamion napunjen pijeskom, cementom ili željezom koji je trebalo odvesti na gradilište nekog mosta ili zgrade znao je završiti na gradilištu neke vikendice). Društveno vlasništvo je za naše ljude često značilo »ničije« vlasništvo. Kako su desetljećima vladali »tuđinci«, pomalo se stvorio mentalitet da društveno nije naše, prema tome ne treba se o njemu brinuti a može se i otuđiti...

U neetička ponašanja spadaju i: povreda prava izumitelja i prava pisaca i umjetnika kao i eventualno iskorištavanje njihova teškog položaja, mutne kreditne i zajamske prakse, neutemeljeni hipotekarski krediti, lažno prouzročen stečaj, uhođenja poslovnih tajni konkurentskih poduzeća, podmićivanje službenika drugih tvrtki, prijetnja neutemeljenim otkazima novih vlasnika, ponižavajuće postupanje s djelatnicima, ometanje slobode udruživanja radnika, ali i zloupotreba štrajka.

U nemoralna ponašanja ulazi i: rasipanje nenadoknadivih prirodnih bogatstava, zanemarivanje sigurnosnih mjera u radu i tako ugrožavanje zdravlja i života radnika, razni oblici uništavanja okoliša....

Privredni kriminal kao i općenito neetička ponašanja prisutna su i u demokratskim zemljama Zapada. Prema »ispitivanju što ga je provela 'Harvard Business Review', dvije trećine ispitanika, od 1227 koliko ih je

30 Isto, str. 411.

31 Usp. isto, str. 411-415.

odgovorilo, izjavilo je da se neetički ponašaju u svom pogonu, dok ih polovica misli da su se oni s najviših mjesta pravili kao da to ne vide, jer je njima stalo jedino do uspjeha«. ³² Indikativan je jedan podatak za bivšu Zapadnu Njemačku: procjena šteta »do kojih godišnje dođe u Saveznoj Republici Njemačkoj zbog ekonomskog kriminala, kreće se između deset i petnaest milijardi DM«. ³³

Uz velike materijalne štete koje su vezane uz nemoralna ponašanja u gospodarstvu, mnogo su opasnije štete druge naravi, npr. kao što je razaranje povjerenja među onima koji zajedno rade, ali i među poslovnim partnerima.

Uzroci privrednog kriminala i općenito neetičkih ponašanja mogu biti raznoliki, kao što je psihička sklonost takvim ponašanjima, ali i strah da ne bi čovjek izgubio svoje radno mjesto. Puno opasnija je opća ljudska sklonost neetičkom ponašanju koja se u prijašnjem mentalitetu obično očitovala u uzrečici: svi tako rade pa mogu i ja!

Kako mijenjati sklonost nemoralnom poslovanju i privrednom kriminalu? Za odgoj javne svijesti važni su pravedni krivični zakoni i njihova dosljedna primjena. Jako je štetno za oblikovanje ispravnog javnog mišljenja ako su imućni prekršitelji u gospodarstvu blago ili možda i manje kažnjeni od malih prekršitelja. Nije dovoljno obavještavati da se događa privredni kriminal, nego je, naprotiv, potrebno tražiti primjernu naknadu nanesene štete.

Uz pravedne zakone koji su nužna pretpostavka neobično je važan etički odgoj i razvijanje javne svijesti. Potrebni su i kodeksi ponašanja u gospodarstvu i u politici. No, takvi će kodeksi biti nedjelotvorni ako ih ne podupre javno mišljenje i ako se s pomoću njih ne stvori javna svijest koja će zahtijevati njihovo izvršavanje.

4. Zaključak

Problem transformacije i privatizacije vlasništva jedan je od najvažnijih problema u zemljama srednje i istočne Europe koje su više od četiri desetljeća živjele u komunističkom ozračju. Nakon pada komunističkih režima te zemlje, među kojima je i Hrvatska, našle su se pred velikim izazovom društvene, političke i gospodarske obnove. U početku je vladalo uvjerenje da će se važne gospodarske promjene događati brzo i da će ove zemlje okrenute Zapadu uskoro krenuti putem željenog gospodarskog napretka. Iskustvo privatizacije vlasništva u tim zemljama govori o velikim poteškoćama prijelaznog razdoblja. Posljedice višedesetljetnog života u ko-

32 Isto, str. 412.

33 Isto, str. 412-413, bilj 138.

munističkom ozračju dolaze u novim društveno-političkim okolnostima sve više do izražaja. Za većinu tih zemalja karakteristično je da su bivši komunisti ostali i dalje aktivni u javnom životu, da se stvaraju nove klase u društvu, da su kršćani velikim dijelom odsutni iz javnog života i da je pučanstvo nakon početnog oduševljenja i uvjerenja u brze promjene naposlje sve više dezorijentirano. Uz spomenute posljedice bivšeg mentaliteta u Hrvatskoj je situacija otežana posljedicama nametnutog nam rata koji na svim područjima dodatno destabilizira put prema istinskoj demokraciji i slobodi. Sve je to pogodno tlo za neetička ponašanja u procesu pretvorbe i privatizacije vlasništva.

Čini se da je u borbi protiv kriminala i neetičkih ponašanja najopasnija svijest nemoći koja se obično izražava riječima: *tu se ne može ništa učiniti i ništa promijeniti*. To je jedna od težih posljedica bivšeg mentaliteta. Najvažnije je stvarati javno mišljenje protiv neetičkih ponašanja. To oblikovanje zdravog javnog mišljenja zadaća je svih pojedinaca, raznih udruženja i političkih stranaka. To je i zadaća hrvatskih medija koji mogu puno učiniti u tom smjeru, ali mogu pristranošću i neprofesionalnošću učiniti i mnogo štete. Zrela javna svijest može pozitivno i kritički utjecati na ponašanje gospodarstvenika, političara, zakonodavaca kao i svakog građanina pojedinačno.

Svoj nezamjenjivi prinos oblikovanju zdravog javnog mišljenja daju i kršćani, kako službeni predstavnici Crkve, tako i vjernici laici na radnim mjestima, u svijetu gdje žive. Svjesni teških posljedica prošlosti, hrvatski biskupi u *Pismu* upućenom katoličkim vjernicima pozivaju na oblikovanje svjetlije budućnosti: »Posljedice bivšeg mentaliteta 'ovisnost i bespomoćnost' kao i veoma opasnu 'duhovnu prazninu' o kojoj govori sadašnji Papa, možemo liječiti kako ispravnim oblikovanjem osobne savjesti, tako i razvijanjem zdravog javnog mišljenja, da bismo gradili zajednički život svih građana: u istini, pravednosti, ljubavi i slobodi.«³⁴

34 PISMO HRVATSKIH BISKUPA KATOLIČKIM VJERNICIMA, »Etičnost u gospodarstvu«, u: *Glas Koncila*, 2. svibnja 1993, str. 3.

ETHICAL ISSUES IN TRANSFORMATION AND PRIVATISATION OF PROPERTY

Stjepan Baloban

Summary

The former communist countries of Central and Eastern Europe are confronted with the major problem of transformation and privatisation of property which had been prior to the historical changes (1989-1990), state or communal property. In Croatia the problem is even greater on account of the imposed war and its terrible consequences. Within the context of the terrible events in Croatia (in the first half of 1993) the author considers the ethical aspect of the issue of transformation and privatisation of property in the light of the social learnings of the Church. The subject of the first part of the paper is the key concept of these problems. Then a discussion on the transformation and privatisation of property is presented. In the third part, non-ethical behaviour in socio-economic life is discussed, this behaviour being particularly pronounced at the actual moment of transformation and privatisation of property. Concludingly, the extremely important factor of the creation of public opinion against non-ethical behaviour is stressed.